

TUOMAS HUUMO

Kaiken edellä on nainen

Suomen dynaamisten akseligrammien järjestelmä ja sen käyttö paikan ja ajan ilmauksissa

Johdanto

Suomen kielen keskeisiä tilasuhteiden ilmaisimia ovat yhtäältä paikallissijat ja toisaalta funktioltaan vaihtelevat kieliopilliset sanat eli **grammit**. Termi *grammi* on peräisin Svoroulta (1994), ja suomen kielen tutkimuksessa sitä on hyödyntänyt etenkin Ojutkangas (mm. 2001, 2005). Useat suomen grammit voivat esiintyä vaihtelevasti adpositioina (*Hän istui pöydän **päälle***), adverbeina (*Rosvo hyökkäsi pimeästä **päälle***) tai kiinteämmin verbiin liittyvinä partikkeleina (*Pane tuuletin **päälle***). Grammeille tyypillinen merkitystehtävä on ilmaista sijaintia **akseleilla** (ks. Levinson 2003; Ojutkangas 2005), joihin kuuluvat **frontaalinen** (*edessä–takana*), **lateraalinen** (*vasemmalla–oikealla*) ja **vertikaalinen** (*ylhäällä–alhaalla*) akseli. Kognitiivisen kieliopin termin akselien avulla kuvataan **muuttujan** eli suhteutettavan sijaintia suhteessa **kiintopisteeseen** eli suhteutuskohtaan. Esimerkiksi lauseessa *Penkki on talon edessä* grammi *edessä* ilmaisee suhteen, jonka muuttujana on penkki ja kiintopisteenä talo ja jossa muuttuja sijaitsee kiintopisteen lähistöllä tämän etupuoleksi ymmärretyn osan suunnalla. Kutsun akselisiin suhteutettava sijaintia ilmaisevia grammeja **akseligrammeiksi**.

Tarkastelen kirjoituksessani akseligrammien sellaisia käyttöjä, joissa sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat joko konkreettisesti tai kuvaannollisessa mielessä. Lähtökohdanani on se havainto, että liiketilanteessa etenkin frontaalilla (*etu–taka-*) akselilla sijaitsemista kuvataan eri grammimuodoilla kuin staattista sijaintia kielentävässä perusakselijärjestelmässä. Ihminen voi esimerkiksi seisoa ystävänsä *edessä* tai *takana* mutta kävelee pikemminkin tämän *edellä* tai *perässä*. Muoto *edessä* näyttää siis sopivan parhaiten ilmaisemaan paikallaan pysyvän muuttujan suhdetta paikallaan pysyvään kiintopisteeseen, muoto *edellä* taas liikkuvan muuttujan suhdetta samalla väylällä liikkuvaan kiintopisteeseen (ks. Keresztes 1964). Vastaava oppositio näyttää erottavan muotoa *takana* (esimerkiksi *seistä jonkun takana*) muodoista *perässä* ja *jäljessä* (esimerkiksi *juosta jonkun perässä*).

Staattisen ja dynaamisen akselisysteemin muodollinen ero ilmenee selkeimmin juuri frontaalaisella mutta heikommin lateraalaisella ja vertikaalisella akselilla. Frontaalinen akseli onkin liiketilanteessa monella tapaa primaarinen. Se toimii paitsi yhtenä akseliston suunnista myös liikkeen projisoituna väylänä. Lisäksi se määräytyy helposti liikkeen suunnan perusteella siten, että liikkuvan kiintopiste-entiteetin etupuoleksi esitetään se puoli, jonka suuntaisesti liike etenee. Näin voi olla silloinkin, kun kyseessä ei ole kiintopiste-entiteetin oma luontainen etupuoli: hevonen voi esimerkiksi peruuttaa työntäen samalla *edellään* rattaita.

Artikkelini alkuosassa luonnehdin tätä suomen kielen **dynaamista akselijärjestelmää** ja kuvaan sen keskeisiä toimintaperiaatteita spatiaalisten suhteiden ilmaisemisessa. Tämän jälkeen tarkastelen dynaamisen akselijärjestelmän metaforisia käyttöjä erityisesti ajanilmauksissa. Dynaamisen systeemin käyttö näyttää liittyvän etupäässä sellaisiin ajanilmauksiin, jotka noudattavat ns. **liikkuvan ajan metaforaa**. Siinä ajankohdat esitetään tulevaisuudesta menneisyyttä kohti peräkkäin kulkevinä entiteetteinä, joiden etupuoli on suuntautunut menneisyyteen päin (*Nimipäiväni on joulun edellä* 'aikaisemmin kuin joului'; *Aprillipäivä tulee tänä vuonna heti pääsiäisen perässä* 'myöhemmin kuin pääsiäinen'). Pohdin myös erilaisten ajallisten prosessien kehityskulkua kuvaavia ilmauksia, joissa osallistujat voivat – toisin kuin varsinaisessa ajassa, jota koskee ns. nykyhetken rajoitus – sijaita samanhetkisesti eri vaiheissa: *Liisa on minua vuoden edellä opinnoissa*; *Sikiön jalat ovat kehityksessä kaksi viikkoa muuta ruumista edellä*. Lopuksi käsitelen tarkemmin viimemainitussa esimerkkiparissakin esiintyvää vertailukonstruktiota, jossa keston ilmaus (*vuoden, kaksi viikkoa*) sijaitsee postposition ja sen partitiivitäydennyksen välissä ja ilmaisee muuttujan ja kiintopisteen välistä ajallista etäisyyttä eikä tilanteen varsinaista ajallista kestoa.

1. Staattinen ja dynaaminen akselijärjestelmä

Suomessa paikallissijojen ja grammien työnjako (ks. Huumo ja Ojutkangas 2006) on karkeasti ottaen sellainen, että paikallissijoilla ilmaistaan ns. topologisia suhteita (esimerkiksi sijaintia sisäpuolella, kontaktissa, päällä tai lähistöllä), grammeilla tavallisemmin sijaintia akseleilla, jotka asettuvat tiettyyn suuntasuhteeseen kiintopisteen kanssa. Työnjako on myös typologisesti yleinen (Levinson 2003). Perusakseleita erotetaan kolme: frontaalinen (*etu-taka*), lateraalinen (*vasen-oikea*) ja vertikaalinen (*ylä-ala*). Kaikki spatiaaliset grammit eivät kuitenkaan suhteuta sijaintia akseleihin, vaan niidenkin joukossa on merkitykseltään topologisia, kuten *sisällä, ulkona, lähellä, luona* ja *vieressä*. Kognitiivisen kieliopin (esim. Langacker 1987, 1991, 2008) termin grammien tapaiset suhdese sanat määrittävät kiintopisteeseen suhteutuvan **hakualueen**, jolle muuttuja sijoittuu. Esimerkiksi *edessä*-grammin hakualue sijaitsee kiintopisteen lähistöllä alueella, joka on ymmärretty tämän etupuoleksi.

Se, mikä puoli ymmärretään kiintopisteen etupuoleksi, vaihtelee tilanteittain, sillä akselistoja voidaan suhteuttaa kiintopisteeseen toisistaan eroavien **viittauskehysten** avulla

(suomen osalta ks. Ojutkangas 2005). **Luontaisessa viittauskehyksessä** akselit määräytyvät kiintopisteen omista ominaisuuksista: kiintopisteellä ymmärretään olevan inherentti etu- ja takapuoli sekä (näiden kautta määrittyvät) oikea ja vasen puoli. Esimerkiksi elollisen olennon valinta kiintopisteeksi aktivoi tyypillisesti luontaisen viittauskehyn: lause *Kaukalo on porsaansa edessä* tarkoittaa kaukalon olevan porsaansa sillä puolella, jolla sen kasvot sijaitsevat ja jonka suuntaan se tyypillisesti liikkuu. **Relatiivisessa viittauskehyksessä** akseliston asettaa ulkopuolisen tarkastelijan näkökulma. Suomen kielessä relatiivinen viittauskehys sopii parhaiten sellaisten sijaintisuhteiden kuvaamiseen, joiden kiintopisteellä ei ole luontaista etu- ja takapuolta, kuten *Pallo on puun edessä* ('katsojan puolella puuta'). Kolmas viittauskehystyyppi, **absoluuttinen viittauskehys**, kytkee akseliston ulkopuolisiin kiintopisteisiin, jollaisia ovat esimerkiksi ilmansuunnat (*Lieto sijaitsee Turun itäpuolella*) tai suurikokoiset maantieteelliset entiteetit (*Turku sijaitsee Liedosta merelle päin*). Suomessa absoluuttista systeemiä on luontevinta käyttää juuri maantieteellisten kohteiden sijaintisuhteita kuvattaessa, mutta eräissä Levinsonin (2003) tarkastelemissa kielissä sitä käytetään produktiivisesti myös puhuttaessa pienikokoisista esineistä (*Lusikka on kahvikupin pohjoispuolella*).

Edellä esitelty luonnehdinta akseligrammien käytöstä spatiaalisten suhteiden ilmaisimina koskee tilanteita, joissa muuttuja ja kiintopiste pysyttelevät paikallaan. Esimerkeissä käyttämäni grammien suuntasijaisia muotoja (*edestä, eteen, takaa, taakse*) taas käytetään ilmaisemaan muutosta, jossa muuttuja liikkuu suhteessa kiintopisteeseen joko siirtymällä hakualueelle (tulosityamuodot) tai sieltä pois (erosijamuodot).

Hyvin toisenlaiseksi tilanne käy silloin, kun myös kiintopiste ja sen myötä hakualue ovat liikkeessä. Tällöin muuttujan on samoin liikuttava voidakseen pysytellä hakualueella. Tällaista dynaamisten akselien systeemiä ilmaistaan suomessa osin eri grammimuodoilla kuin staattiseen kiintopisteeseen perustuvaa perusakselisysteemiä: käytössä voivat olla esimerkiksi perusakseligrammien kanssa samoista vartaloista muodostetut eri taivutusmuodot tai kokonaan eri vartalot kuten *edellä, vierellä, rinnalla, perässä ja jäljessä* (esim. *Poliisiauto ajoi saattueen edellä; Lapset marssivat kulkueen vierellä; Koira juoksi jäniksen perässä ~ jäljessä*). Vaikka työnjako ei lienekään ehdoton, näyttää siltä, että staattiseen kiintopisteeseen suhteuttavia sisäpaikallissijaisia akseligrammimuotoja *edessä* ja (osin) *vieressä* vastaavat dynaamisessa tilanteessa (jossa sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat samansuuntaisesti) näiden ulkopaikallissijamuodot *edellä* ja *vierellä*. Staattista suhdetta kuvaavaa *taka*-grammia taas vastaavat dynaamisessa systeemissä eri vartaloista muodostetut sisäpaikallissijamuodot *perässä* ja *jäljessä*. Internetistä löytämäni blogikirjoituksen otsikko hyödyntää koko dynaamisten akseligrammien systeemiä: *Älä kulje perässäni tai edelläni. Kulje vierelläni ja ole ystävänäni*.

On syytä korostaa, ettei edellä esitelty grammien työnjako ole ehdoton. Lateraalisen akselin osalta se koskee ainoastaan sijaintisuunnan (oikea vs. vasen) kannalta neutraaleja *rinnalla*- ja *vierellä*-muotoja (jälkimmäisen vastaparina on staattinen *vieressä*), kun taas lateraalisia suuntia erottelevia termejä *oikealla* ja *vasemmalla* voidaan käyttää sekä staattista että dynaamista tilannetta kuvattaessa: *Poika seisoi ~ marssi rivissä vasemmalla*.

Vertikaalisella akselilla käytettävät grammit *yllä*, *päällä* ja *alla* voivat nekin kuvata yhtä hyvin staattista kuin liikkuvaa akselistoa (*Lamppu riippui pöydän yllä* vs. *Poliisihelikopteri lensi pakenevan auton yllä*; *Huoltomies puuhaili auton alla* vs. *Hävittäjä lensi matkustajakoneen alla*). Vertikaalisen sijainnin ilmauksissa ovat käytössä myös prolatiiviset, rajamattomalla väylällä tapahtuvaa liikettä koodaavat *yli(tse)* ja *ali(tse)*, mutta nämä ilmaisevat muutosta muuttujan ja kiintopisteen suhteessa eivätkä osallistujien samansuuntaista ja samanvauhtista etenemistä (esim. *Lentokone lensi junan ylitse*). Koska vertikaalisessa suhteessa staattisen ja dynaamisen järjestelmän välillä ei näy tehtävän varsinaista muotoeroa, en tässä tarkastele sitä enempää.

Lateraalista sijaintia ilmaisevien muotojen *vieressä* ja *vierellä* merkitysoppositio ei sekään ole niin selkeä kuin frontaaligrammeja *edessä* ja *edellä* toisistaan erottava. Intuitiivisesti on kyllä mahdollista konstruoida minimipareja, joissa *viere*-vartalon sisäpaikallissijamuoto tuntuu implikoivan kiintopisteen staattisuutta ja ulkopaikallissijamuoto liikettä (esim. *Lokit lentelevät laivan vieressä/vierellä*; *Soittokunnan vieressä/vierellä säntäili lapsia*), mutta aivan luontevaa on myös *vierellä*-muodon käyttö staattisten kiintopisteiden yhteydessä, esim. *Tien vierellä kasvaa horsmaa*; *Presidentin puoliso seisoi tämän vierellä juhlapuheen aikana*; *Lähiomaiset valvoivat koko yön kuolevan vierellä*. Tällaisissakin esimerkeissä ulkosijamuodon merkitykseen tuntuu joskus liittyvän jonkinlainen suuntaisuuden tai dynaamisuuden implikaatio. Ensimmäisessä esimerkissä kiintopisteeksi valittu tie on pitkänomainen olio, joka on tyypillinen ns. fiktiivisen liikkeen ilmauksissa suuntaisesti tarkasteltava osallistuja (*Tie menee Turusta Helsinkiin*). Toisessa esimerkissä *vierellä* seisominen taas saattaa synnyttää vaikutelman, jossa korostuu presidentin ja tämän puolison yhtenäisyys esimerkiksi tilanteessa, jossa he tukevat toisiaan (vrt. *vieressä*, joka olisi puhtaammin spatiaalinen), ja samanlainen henkisenä tukena ja läheisyydessä olemisen merkitys esiintyy myös viimeisessä esimerkissä. Muoto *vierellä* on ainakin kuvaannollisissa käytöissään merkitykseltään lähellä muotoa *rinnalla* (tästä ks. erityisesti Ojutkangas 2001, 220–224), joka myös soveltuu ilmaisemaan dynaamista akselisuhdetta, esimerkiksi *Kävelin hänen rinnallaan*, tai sentapaisia metaforia kuin *Presidentin puoliso pysyi hänen rinnallaan läpi kriisin*.

Selkeimmin staattisuuden ja dynaamisuuden vastakohtaisuutta koodataan juuri frontaalilla akselilla ja sielläkin nimenomaan 'etupuolella olemista' kuvattaessa. Muotojen *edessä* ja *edellä* merkityseron on todentanut jo Keresztes (1964) mm. suomenkielisiä informanteja haastatteleamalla. Hänen analyysinsä koskee ensi sijassa elementtien spatiaalisia käyttöjä, ja sen mukaan inessiivimuoto *edessä* sopii parhaiten ilmaisemaan staattisia tilanteita, joissa sen enempää muuttuja kuin kiintopistekään (Keresztes 1964 käyttää näistä nimityksiä A ja B) ei ole liikkeessä: *Pihakeinu seisoo talon edessä*. Lisäksi *edessä* sopii kuvaamaan tilanteita, joissa vain jompikumpi osallistuja liikkuu: *Auto hidasti tasoristeyksen edessä* (liikkuva muuttuja [auto] + paikallaan pysyvä kiintopiste [tasoristeys]), *Vaeltajat lähestyivät edessään häämöttävää vuorta* (liikkuva kiintopiste [vaeltajat] + paikallaan pysyvä muuttuja [vuori]). Adessiivimuoto *edellä* taas sopii tilanteisiin, joissa sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat samansuuntaisesti ja perätysten samaa väylää pitkin,

esimerkiksi *Poliisiauto ajoi kulkueen edellä*. Poikkeuksena ovat tapaukset, joissa muuttujan ymmärretään haittaavan kiintopisteen liikettä ja muodostavan sille esteen: *Traktori mateli pitkän matkaa edessämme*.

Seuraavaksi tarkastelen suomen dynaamista akselijärjestelmää yksityiskohtaisemmin juuri frontaalisten *edellä-* ja *edessä-*muotojen opposition näkökulmasta. Sivuan myös muutossijamuotoja *eteen* ja *edestä* sekä *edelle* ja *edeltä*, mutta päähuomioni kohteena ovat olosijamuodot. Spatiaalisen systeemin esittelyn jälkeen siirryn pohtimaan ilmausten temporaalista käyttöä, joka perustuu metaforisiin käsitteistyksiin, ja suhteutan suomen dynaamisen akseligrammijärjestelmän kognitiivisessa kielitieteessä viime aikoina melko runsaasti huomiota saaneeseen **temporaalisten viittauskehysten** malliin, josta on olemassa muutamia toisistaan hieman eroavia versioita.

2. Edessä vai edellä?

Luvussa 1 hahmoteltu dynaamisten akselien systeemi muistuttaa staattista vastapariaan siinä, että molemmissa erottuvat frontaalinen, lateraalinen ja vertikaalinen akseli. Kuten edellä todettiin, se, tehdäänkö dynaamisten ja staattisten grammien välillä muotoero, vaihtelee akseleittain niin, että selkein ero vallitsee frontaalisen akselin koodauksessa. Frontaalinen akseli onkin dynaamisessa systeemissä ensisijainen ja hallitseva vielä selvemmin kuin staattisessa, sillä dynaamisessa systeemissä se muodostaa pelkän suunnan lisäksi projisoidun väylän, jota pitkin muuttuja ja kiintopiste liikkuvat. Liikesuunta ja frontaalisuus ovat toisiinsa monella tapaa sidoksissa, sillä frontaalinen akseli itse määryytyy dynaamisessa järjestelmässä tavallisesti kiintopisteen liikesuunnan perusteella. Tämä tarkoittaa, että kiintopisteen etupuoleksi koodataan se puoli, jonka suuntaan se liikkuu, vaikka tämä ei olisikaan sen inherentti etupuoli. Esimerkiksi takaperin luisteleva ihminen voi työntää *edellään* (siis selkäpuolelleen) potkukelkkaa tai vetää *perässään* (siis kasvojensa puolella) toista luistelijaa. Sama toimii sivusuuntaan liikuttaessa: kylki edellä kaupan hyllyjä katsellen liikkuva asiakas voi työntää *edellään* ostoskärryjä. Kuten yleensäkin, kieli kuitenkin joustaa: voin esimerkiksi staattista akselisysteemiä käyttäen varoittaa selkä edellä luistelevaa hänen *takanaan* olevasta esteestä, johon hän on vaarassa törmätä. Tällöin säilytän luistelijan liikesuunnasta huolimatta hänen oman ruumiinsa asettaman luontaisen akselisysteemin, ja *takana-*grammin käyttöä motivoi samalla esteen staattisuus.

Liikkeen perusteella määräytyvä frontaalinen akseli voi joskus asettua myös vertikaaliseen suuntaan. Vertikaalinen akseli on akseleista siinä mielessä itsenäisin, että se perustuu Maan vetovoimaan ja ihmisen kanoniseen pystyasentoon. Seuraavissa Internetistä poimimissani esimerkeissä ylöspäin liikkuvan kiintopisteen yläpuolella samaan suuntaan liikkuvan muuttujan sanotaan kuitenkin kulkevan sen *edellä*.

- (1) TV[tornin]-hississä on erikoisteräksiset, karaistut piikit, jotka hissien **edellä** tunkeutuvat johteen ja jään väliin pudottaen jään korin katolle, joka

puolestaan talvikautena on varustettu terävällä harjalla. (1)¹

- (2) Aktiivisen uloshengityksen aikana ilma työntää **edellään** liman ylöspäin suurempiin hengitysteihin, joista se voidaan hönkäistä/yskäistä ulos. (2)

Esimerkit (1) ja (2) osoittavat, että liikkeen perusteella asetettu dynaaminen akselisto on osittain riippumaton kiintopiste-entiteetin luontaisesta orientaatiosta ja etenkin tämän luontaisesta etupuolesta – esimerkiksi hissien etupuoleksi mielletään yleensä se puoli, jossa ovi on. Samalla esimerkit osaltaan osoittavat, miksi frontaalinen akseli on dynaamisessa systeemissä hallitseva: se pyrkii olemaan identtinen kiintopiste-entiteetin liikeradan kanssa.

Toinen dynaamisen systeemin frontaaliakseliin liittyvä erikoisuus on se, että tämä akseli ei aina ole suora, vaan se voi olla myös epäsuora tai syklinen. Tämä johtuu siitä, että frontaaliakseli noudattelee osallistujien (muuttujan ja kiintopisteen) liikkeen projisoitua väylää, jonka ei tarvitse olla suora. Staattisen akselisysteemin mukaisesti asetettu frontaaliakseli sitä vastoin lienee aina suora. Tämä akselisysteemien välinen ero mahdollistaa seuraavan, Internetistä poimimani esimerkin tapaisen käytön, jossa muuttujan ja kiintopisteen sijaintisuhdetta kuvataan rinnakkain staattisen ja dynaamisen akselijärjestelmän avulla. Systeemien näkökulmaero frontaalisen akseliin asettumisen osalta mahdollistaa sen, että systeemejä edustavat grammit voivat olla ilmaisemansa suunnan suhteen vastakkaisia synnyttämättä silti ristiriitaa:

- (3) sininen lippu meinaa sitä että **takaa** on tulossa sinua **edellä** oleva pelaaja, eli pitää antaa sille tilaa. (3)

Esimerkissä (3) kuvataan kilpailua (tietokonepeliä), jossa autot kiertävät samaa rataa. Kilpailun kokonaismatkaan perustuvassa dynaamisessa systeemissä *edellä* on se, joka on kulkenut kilpakumppaniaan pitemmän matkan. Koska kilpailu koostuu useista peräkkäisistä kierroksista, voi syntyä esimerkin kuvaama tilanne, jossa lähes kokonaisen kierroksen verran enemmän kulkenut auto on takaapäin saavuttamassa kilpakumppaniaan ja sijaitsee samalla spatiaalisessa mielessä tämän *takana*. Esimerkissä dynaaminen akseli-grammi *edellä* liittyy siten kilpailun kokonaismatkaan ja kuvaa kilpailijoiden keskinäistä asemaa näin muodostuvalla epäsuoralla, useasta syklistä koostuvalla väylällä. Staattiseen systeemiin liittyvä grammi *takaa*, joka sekin on merkitykseltään suuntainen ja kuvaa muuttujan ja kiintopisteen keskinäisen sijainnin muutosta (muuttuja lähestyy kiintopistettä takaapäin), jättää kilpailun kokonaismatkan huomioon ottamatta ja puhuu suoraan osallistujien spatiaalisesta suhteesta. Muuttuja–kiintopiste-asetelmaa vaihtaen voi sanoa, että *takaa* tulevan auton *edessä* (staattinen akselisto) on sitä melkein kierroksen verran *jäljessä* (dynaaminen akselisto) oleva kilpailija.

Esimerkki (3) osoittaa erään tärkeän eron staattisen ja dynaamisen akselisysteemin välillä, nimittäin sen, että dynaamisten grammien hakualue on joustavammin määräytyvä

¹ Internetistä poimitujen esimerkkien perässä olevat numerot viittaavat Internet-osoitteisiin kohdassa Verkkolähteet.

ja yleensä laajempi kuin staattisten grammien, sillä se ulottuu ainakin periaatteessa koko kuljettavalle (*edellä*) tai jo kuljetulle (*perässä, jäljessä*) liikeväylälle. Keresztes (1964) esittääkin informanttihaastattelujensa perusteella, että sisäpaikallissijamuoto *edessä* sopii (liiketilanteessa) viittaamaan sellaisen muuttujan sijaintiin, joka on lähellä kiintopistettä, mutta katsoo, että kauempana olevasta muuttujasta olisi käytettävä ulkosijamuotoa. Asia ei nähdäkseni ole aivan näinkään, sillä sentapaiset ilmaukset kuin *Kaukana edessäni ajoin tukkirekka* ovat käyviä – inessiivimuoto kuitenkin jättää ilmaisematta, liikkuuko kiintopiste (tässä puhuja) itse, toisin kuin vastaavassa kontekstissa esiintyvä adessiivimuoto *edelläni*. Muotojen *edessä* ja *edellä* välinen, suuntaisuuteen (suora linja vs. liikkuminen kulkevällä) kytkeytyvä ero korostuu myös silloin, kun niitä käytetään *pysyä*-verbin yhteydessä: *Kilpakumppani pysyi koko ajan edessäni* korostaa hakualueelta poistumattomuutta lateraalissa suunnassa (‘ei väistänyt sivuun’), kun taas *Kilpakumppani pysyi koko ajan edelläni* kuvaa järjestyksen säilymistä samana liikesuunnassa (‘en pääsyt hänen ohitseen’).

Hieman toisenlainen ja samalla vähemmän selkeä työnjako vallitsee niiden grammien kesken, jotka ilmaisevat muuttujan sijaintia kiintopisteen takapuolella. Staattista akselisuhdetta ilmaisee nyt ensi sijassa grammi *takana*, kun taas muodot *jäljessä* ja *perässä* sopivat dynaamisen suhteen ilmaisemiseen. Takanapäin sijaitsemista ilmaistaessa sisä- ja ulkopaikallissijojen oppositio ei toisin sanoen enää kannattele staattisen ja dynaamisen systeemin eroa, ja mainittujen grammien adessiivimuodot *perällä* ja *jäljellä* ilmaisevat muita merkityksiä: *perällä* esimerkiksi sijaintia säiliömäisen kiintopisteen takaosan sisäpuolella (*Istuin bussin perällä*), *jäljellä* taas adverbina olemassaoloa tilanteessa tai paikassa, josta muuta on poistunut (*Jäljellä on vielä puuroa*; vrt. myös ilmaukseen *jääda jäljelle* ja *jääda*-verbin merkitykseen; Huumo 2005). Kiintoisaa on, että grammien illatiivimuodot *perään* ja varsinkin *jälkeen* ovat vakiintuneet ilmaisemaan nimenomaan temporaalista ‘myöhemmin’-merkitystä, eikä ainakaan viimeksi mainittu näytä hevin saavan spatiaalisen peräkkäisyyden tulkintaa. Niinpä *Pekka pyöräili Liisan jälkeen* tarkoittaa todennäköisesti ‘myöhemmin kuin Liisa’, kun taas *Pekka pyöräili Liisan perään* merkitsee, että Pekka lähti seuraamaan paikalta jo poistuvaa Liisaa ja mahdollisesti kuromaan tämän etumatkaa kiinni. Muoto *jälkeen* on varsin vakiintunut temporaaliseen käyttöön ja toimii samalla puhtaasti temporaalisen *ennen*-grammin vastaparina.

Muotojen *perässä* ja *jäljessä* keskinäinen merkitysero on varsin epäselvä, ja niiden merkitykset limittyvät. Taas kilparataesimerkkiä käyttäkseni voin esimerkiksi sanoa kilpakumppanini olevan kierroksen verran *perässäni* tai *jäljessäni*. Edes *takana* ei vaikuta tässä yhteydessä mahdottomalta – mm. Google-hakukone löytää esiintymiä sanajonosta *kierroksen takana* merkityksessä ‘kierroksen verran jäljessä’, joskin ensisijaisia keinoja tällaisen merkityksen ilmaisemiseen lienevät muodot *perässä* ja *jäljessä*. Avoimeksi kysymykseksi jää, miksi kiintopisteen takapuolella olemisen merkitystä ilmaisemaan on vakiintunut näinkin monta eri muotoa ja mikä on muotojen *takana*, *perässä* ja *jäljessä* tarkempi työnjako.

Dynaamisten akseligrammien systeemi on käytössä myös eräissä sellaisissa tapauksissa, joissa varsinaista liikettä ei esiinny mutta joissa on mukana pyrkimys tai taipumus

liikkeeseen tai etenemiseen. Tällöin potentiaalinen tai fiktiivinen liike (tästä ks. Talmy 2000) voi motivoida dynaamisten grammien käyttöä: esimerkiksi liikennevaloissa toinen auto voi seisoa *edelläni*, ja jonossa tuttavani voi olla *edelläni* tai *perässäni*, mutta myös *edessäni* tai *takanani*. Nimenomaan tällaisessa kontekstissa grammien etäisyyteen liittyvät merkityserot nousevat esille: jonossa *edellä* oleva voi sijaita missä tahansa jonon alkupään ja kiintopisteen välillä, kun taas *edessä* oleva voi olla joko koko jonon alkupäässä (*Liisa seisoi jonossa edessä*), jolloin kiintopisteeksi ymmärretään jono itse, tai sitten välittömästi kiintopisteeksi hahmottuvan toisen jonottajan etupuolella (*Liisa seisoi jonossa edessäni*). Vastaavat merkityserot nousevat joskus esille puhuttaessa joukkoliikennevälineistä, joissa matkustajat istuvat perätysten: bussissa *edessä* istutaan joko auton etuosassa tai välittömästi kiintopisteeksi hahmotetun toisen matkustajan edessä (*Heikki istui bussissa edessäni*), muoto *edellä* taas sopii kuvaamaan merkitystä 'edempänä', siis missä tahansa kiintopisteen ja auton etupään välillä. Google-haut esimerkiksi sanayhdistelmistä *edellä istuva* tai *istui edellä*(+possessiivisuffiksi) tuottavat lähinnä erilaisissa ajoneuvoissa matkustamista kuvaavia lauseita. Dynaamisuutta motivoi tällöin ajoneuvon liike; esimerkiksi teatterissa vastaavassa tilanteessa tuskin istuttaisiin toisen *edellä*. Ajoneuvokonteksteihin kuitenkin sopivat luontevammin staattisen akselijärjestelmän grammit, mikä on ymmärrettävää, sillä niissä muuttujan ja kiintopisteen keskinäinen sijaintisuhde ei perustu liikkeeseen vaan istuinrivien muuttumattomaan järjestykseen ajoneuvon sisäpuolella.

Dynaamisen akselijärjestelmän grammien spatiaalisten käyttöjen tarkastelun päätän esimerkkiin, jossa mielenkiintoisella tavalla yhdistyy useita eri tapoja konstruoida liiketilanne ja spatiaalinen muutos. Tämäkin esimerkki kuvaa autokilpailua:

(4) Vauhti jatkui tasaisena ja **edellä** olevat tulivat selkää **edellä** vastaan. (4)

Ilmaus *tulla selkää edellä vastaan* tarkoittaa edellä kulkevan saavuttamista esimerkiksi kilpailussa tai liikenteessä. Esimerkissä (4) *selkää edellä* tapahtuva liike on näennäistä, sillä tilanteessa saavutettava osallistuja liikkuu hänet saavuttavan osallistujan nähden samaan suuntaan mutta hitaammin. Takaa tulevan näkökulmasta välimatkan lyheneminen näytetään edellä kulkevan liikkeenä taaksepäin, kohti takaa tulevaa. Ilmauksessa yhdistyvät takaa lähestyvän tarkastelijan oman muuttuvan aseman kuvaaminen fiktiivisenä stationaarisuutena (vrt. tyyppiin, jossa esimerkiksi junamatkustaja kuvailee kokemustaan sanomalla *Maisema kiittää ohitsemme*) sekä edellä liikkuvan osallistujan hitaamman mutta samansuuntaisen liikkeen esittäminen fiktiivisenä liikkeenä taaksepäin, mikä motivoi jälkimmäisen *edellä*-grammin käytön (fiktiivisen liikkeen ja fiktiivisen stationaarisuuden luonteesta ks. Talmy 2000: luku 2). Esimerkissä (4) esiintyvillä kahdella *edellä*-muodolla on myös eri kiintopiste: ensimmäisellä tämä on takaapäin lähestyvä saavutettava osallistuja, jonka *edellä* saavutettava ajaa, jälkimmäisessä taas kiintopisteenä on saavutettava osallistuja, jonka saavuttajaa hitaammasta liikkeestä johtuu osallistujien välimatkan kaventuminen ja saavutettavan fiktiivinen liike *selkää edellä* taaksepäin. Tällöin fiktiivisen liikkeen suunta asettaa dynaamisen frontaaliakselin suunnan siten, että se on vastakkainen saavutettavan osallistujan varsinaiseen liikkeeseen nähden.

3. Akseligrammit ja temporaaliset viittauskehykset

Viimeaikaisessa kognitiivisessa kielitieteessä ovat huomion kohteeksi nousseet spatiaalisten viittauskehysten ohella näiden temporaaliset laajentumat. Aihetta käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Boroditsky 2000, Moore 2006, Zinken 2010, Evans, tulossa, ja näissä mainittu kirjallisuus) on perusteellisesti pohdittu sitä, miten temporaaliset viittauskehykset heijastavat metaforisesti spatiaalisia, ja myös sitä, miten ne eroavat näistä. Tärkein ero lienee se, että ajan tyyppillinen käsitteistäminen yksilulotteiseksi väyläksi redusoi akselisysteeminkin lähinnä frontaaliseksi, joskin eräissä kielissä (mandariinikiinassa) on havaittu suhteellisen produktiivista vertikaalista suuntaa kuvaavien kieliopillisten ainesten käyttöä ajan metaforissa (metaforan mukaan tulevaisuuteen sijoittuvat tapahtumat ovat ”alhaalla”). Suomessakin esiintyy temporaalinen *alla*-postpositio (*joulun alla*); lähisukukielesämme virossa taas muoto *peale* on prepositiona produktiivinen ajanilmaus (*peale jõule* ’joulun jälkeen’, yksityiskohtainen analyysi on Veismann 2009), ja tämäntapaista käyttöä esiintyy myös suomessa: *Otin torkut aterian päälle*. Yksilulotteisuuden lisäksi toinen temporaalisten suhteiden luonteenomainen piirre on se, että ajan kokemusta kielennetään usein liikemetaforien avulla, joten staattisen ja dynaamisen akselijärjestelmän *oppositio* nousee keskeiseksi myös temporaalisten suhteiden ilmauksissa.

3.1. Liikkuva ego vai liikkuva aika?

Suomessa, kuten useimmissa muissakin kielissä, joista temporaalisia viittauskehyksiä on tutkittu, ajan ilmaisemisessa ovat käytössä ensisijaisesti frontaalilla akselilla sijaintia kuvaavat kielenainekset. Näistä kaksi, *ennen* ja *jälkeen*, ovat pitkälle erikoistuneita temporaalisten merkitysten ilmaisimia. Kuten edellä totesin, ne eivät helposti saa spatiaalista tulkintaa sellaisissa ilmauksissa, joissa tämä olisi periaatteessa mahdollinen (*Liisa pyöräili ennen Pekkaa ~ Pekan jälkeen* vs. *Liisa pyöräili Pekan edellä ~ jäljessä*). Näiden rinnalla ajan ilmaisemisessa käytetään myös perusmerkitykseltään spatiaalisia grammeja *edellä*, *edessä*, *takana*, *perässä* ja *jäljessä*. Tällaisten grammien temporaaliset käytöt liittyvät metaforiin, joissa ajan kuluminen kuvataan jonkinlaisena liikkeenä; esimerkit (5)–(9).

- (5) Joulukin on kohta edessä.
- (6) Syksy on jo takana.
- (7) Lämpimän kesän edellä oli kylmä kevät.
- (8) Uusivuosi tulee heti joulun perässä.
- (9) Kevätkylvöt ovat viikon jäljessä.

Esimerkit jakautuvat kahteen ryhmään (5–6 vs. 7–9) edustamansa metaforatyyppin kannalta. Esimerkeissä (5) ja (6) akseligrammien *edessä* ja *takana* kiintopisteenä on implisiittiseksi jäävä, ajan kulun kokeva ihminen, jonka nykyhetken joulu ja syksy suhteutetaan. Esimerkit perustuvat niin sanottuun **liikkuvan egon metaforaan** (tästä ks. esim.

Lakoff ja Johnson 1999): aika käsitteistetään väylänä, jolla ihminen (ego) liikkuu menneisyydestä kohti tulevaisuutta nykyhetken jatkuvasti vaihtuessa. Liikkuvan egon metaforassa egon kasvot ovat suuntautuneet tulevaisuuteen, ja niinpä tulevaisuuteen sijoittuvien tapahtumien sanotaan olevan *edessä*, menneisyyteen sijoittuvien *takana*. Tällaista TULEVAISUUS ON EDESSÄ -tyyppistä metaforaa on selitetty sillä yleisellä kokemuksella, että liikkeessaan paikasta toiseen ihminen saapuu ajallisesti myöhemmin sellaisiin paikkoihin, joihin on vasta matkalla. Samalla nämä paikat sijaitsevat *edessäpäin* sekä kulkijan ruumiinrakenteen (kasvopuoli) että liikesuunnan perusteella.²

Toisenlaista ajan käsitteistystä, **liikkuvan ajan metaforaa**, edustavat esimerkit (7), (8) ja (9). Niissä akseligrammien kiintopisteinä toimivat ajankohdat, joihin toisia ajankohtia suhteutetaan. Tässä metaforassa ego (aikaa kokeva ihminen) pysyy paikallaan ajankohtien ”virratessa” hänen ohitseen, sillä sitä noudattavissa ilmauksissa liikeverbeillä kuvataan nimenomaan ajankohtien, ei egon liikettä. Kokemuksellisesti tätä metaforaa on verrattu jonkinlaisen kulkuväylän (esimerkiksi tien tai joen) varrella istumiseen ja väylällä tiettyyn suuntaan liikkuvien kulkijoiden (esimerkiksi joessa kelluvien esineiden) liikkeen havainnointiin. *Tulevat* ajankohdat liikkuvat metaforisessa ajan virrassa tulevaisuudesta egoa kohti, nykyhetken sijoittuvat ovat parhaillaan sivuuttamassa häntä, ja *menneet* tapahtumat ovat jo sivuuttaneet hänet (myös ilmaukset *tulevaisuus* ja *menneisyys* heijastelevat tätä metaforaa). Esimerkki (9) on kahta muuta (7 ja 8) kompleksisempi, sillä siinä puheenaiheena on ajalliselta sijainniltaan ei-absoluuttiseksi hahmottuva tapahtuma, kevätkylvöt, jonka tiettyinä vuonna toteutunutta tapahtumisaikaa verrataan kevätkylvöjen odotuksenmukaiseen tai tavanomaiseen tapahtumisaikaan. Tällöin havaitaan poikkeama, joka metaforassa esitetään *jäljessä* olemisena: kylvöt eivät ”saavukaan” käsitteistäjän kohdalle odotettuna aikana vaan tätä myöhemmin.

Ajan kielellistä kuvaamista koskevassa kognitiivisen kielitieteen kirjallisuudessa on korostettu, että liikkuvan ajan metaforassa esiintyvä temporaalinen viittauskehys voi toimia myös ilman deiktisen kaltaista egon näkökulmaa (Moore 2006). Tämä on mahdollista siksi, että metaforaa noudattavissa ilmauksissa sekä grammien ilmaisemien relaatioiden muuttujat että niiden kiintopisteet ovat ajankohtia, eikä egon näkökulmaa välttämättä tarvita. Ajallisesti aikaisempi tilanne sijaitsee myöhemmän *edellä* riippumatta puhehetkestä: *Ensimmäisen maailmansodan edellä Euroopassa vallitsi pula-aika ja maailmansodan jälkeinen tuli pian toinen; Syntymäpäiväni on joulun edellä*. Fennistiikassa Häkkinen (1995, 13) on käyttänyt tällaisten ilmausten kuvaamisessa hyväksi **vertaushetken** käsitettä. Hänen mukaansa esimerkiksi sellaiset asiateksteissä tyyppilliset *edellä*-grammin käytöt

2 Tämäntyyppinen orientaatio on ilmeisesti lähes universaali, sillä siihen tunnetaan vain harvoja poikkeuksia. Näihin lukeutuu eteläamerikkalainen aymaran kieli (Nuñez ja Sweetser 2006), jossa tulevaisuus esitetään metaforisesti puhujan takana ja menneisyys hänen edessään sijaitsevana. Aymaran kieliopillisten ainesten lisäksi tällaista käsitteistystä edustavat Nuñezin ja Sweetserin mukaan puhujien keskustelun aikana tekemät eleet: tulevaisuuteen sijoittuvista asioista puhuessaan he viittaavat yleensä olkansa yli taaksepäin, menneisyydestä puhuessaan suoraan eteenpäin. Metaforan selitykseksi on tarjottu sellaista tiedollisuuteen liittyvää seikkaa, että jo tapahtunut on ihmisten tiedossa ja siten ikään kuin näköpiirissä, tulevaisuus taas ei.

kuin *Edellä olen tarkastellut Suomen ulkopoliittikan kehitystä* kytkeytyvät juuri vertaus-
hetkeen eli sellaiseen ajankohtaan, josta käsin muun kuin predikaattiverbin tempuksen
avulla ilmaistut aikasuhteet määräytyvät. Puhehetki ei näin ratkaise elementtien tulkin-
taa, vaan ne suhteuttavat tekstin osia toisiinsa anaforisesti. Koska teksti on tarkoi-
tettu luettavaksi vaihteittain alusta loppuun, on lukijan näkökulmasta *edellä* se, mikä on jo
aiemmin luettu.

3.2. Viittauskehityksen määräytyminen liikkuvan ajan metaforissa

Akselisysteemien näkökulmasta liikkuvan ajan metaforaa noudattavat ilmaukset perustu-
vat luontaiseen viittauskehitykseen. Niissä kiintopisteinä toimivilla ajankohdilla on luon-
tainen etu- ja takapuoli, jotka määräytyvät siten, että etupuoli on suuntautunut kohti
menneisyyttä (*Nimipäiväni on joulun edellä*) ja takapuoli kohti tulevaisuutta (*Aprillipäivä
tulee tänä vuonna heti pääsiäisen perässä*). Tällainen orientaatio on seurausta ajankoh-
tien metaforisesta liikkeestä, joka suuntautuu tulevaisuudesta kohti menneisyyttä. Ajan-
kohdilla ei ole luontaista ”kasvupuolta”³, vaan niiden etupuoli määräytyy sen perusteella,
minne ne liikkuvat. Orientaatio ei riipu puhehetkestä eikä muutenkaan perustu käsitteis-
täjän näkökulmaa hyödyntävän relatiivisen viittauskehityksen käyttöön. Kuten Borodits-
ky (2000) huomauttaa, relatiivisen (tässä tapauksessa siis aikaa kokevan egon näkökul-
maan perustuvan) viittauskehityksen käyttö oikeastaan tarkoittaisi sitä, että sekä tulevasta
että menneestä ajasta puhuttaessa kiintopisteiden ”etupuoli” olisi suuntautunut nykyhet-
keä ja egoa kohti. Tulevaisuuteen sijoittuvan joulun *takana* olisi siten uusivuosi (koska
joulu on nykyhetkeä ja siten tarkastelijaa lähempänä, vrt. spatiaaliseen tyyppiin *Polku-
pyörä on puun edessä* ’katsojan puolella puuta’), mutta vuodenvaihteen jälkeen (mennyt)
joulu olisikin uudenvuoden *takana* – sehän on tällöin egon nykyhetkestä katsottuna jou-
lua kauempana menneisyydessä. Näin systeemi ei kuitenkaan toimi, sillä liikkuvan ajan
metaforassa joulu pysyttelee uudenvuoden *edellä* ja uusivuosi joulun *perässä* riippumat-
ta siitä, kuuluvatko ne menneeseen vai tulevaan aikaan. Marginaalisesti voi relatiivista-
kin viittauskehystä ilmeisesti käyttää, sillä Internetistä olen poiminut seuraavan esimer-
kin, jossa menneisyyteen sijoittuvista vuodenajoista puhutaan nimenomaan nykyhetken
näkökulmaan kytkeytyvän relatiivisen viittauskehityksen avulla: puhehetkestä katsottuna
ajallisesti kauempana menneisyydessä olevan kevään sanotaan olevan sitä lähempänä
menneisyydessä sijaitsevan kesän *takana*:

- (10) Jottei keneltäkään unohtuisi, mitä oli kuuman kesän **takana** niin tässä
pieni tuokiokuva aiheesta lumi... Sitä sitten piisasi ihan kyllyksi asti, mutta
ihme ja kumma, sen sulaminen tapahtui onneksi tosi nopeasti, haihtuen
ylöspäin, jolloin ei onneksi saatu kärsiä kauheista lammikoista. (5)

3 Satunnaisesti voi kyllä nähdä ajallisen ’jälkeen’-merkityksen ilmaisemista ruumiinosanimellä tähän
tapaan: *Mut jees, siinä marjailtiin ja makoiltii hetkonen vielä ja kymmenen perseessä lähdeitti kohti ryt-
mikorjaamo* (Internet).

Tavallisimmin *kesän takana* -hakujonolla löytyy kuitenkin seuraaventyypisiä ilmauksia, joissa ajankohdat asettuvat liikkuvan ajan metaforan kannalta odotuksenmukaiseen AIEMMIN TAPAHTUVA EDELTÄÄ -järjestykseen:

- (11) Minun unelmani häämöttää jossakin kesän **takana**, syksyssä, ja sen takana, ehkä vasta ensi vuodessa. (6)

Mielenkiintoista on, että relatiivista viittauskehystä hyödyntävä esimerkki (10) sisältää nimenomaan staattisen akselijärjestelmän *takana*-grammin. Paljon oudommalta tuntuiskin dynaamisen *perässä*-grammin käyttö tässä kontekstissa. Tämä johtuu siitä, että *perässä*-grammin käyttö liittyy käsitteistykseen, joissa sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat, ja ajan metaforissa ajankohtien liike suuntautuu nimenomaan menneisyyteen päin. Siksi kevät ei voi olla sitä ajallisesti myöhemmän kesän *perässä*.

Akselisysteemien näkökulmasta liikkuvan egon ja liikkuvan ajan metaforia noudattavien ilmausten rakenne eroaa selvästi. Staattista akselisysteemiä edustavat grammit *edessä* ja *takana* sopivat ensisijaisesti liikkuvan egon, dynaamisen systeemin grammit *edellä*, *perässä* ja *jäljessä* taas liikkuvan ajan metaforiin. Liikkuvan egon metaforassa tulevaisuuteen sijoittuvien ajankohtien sanotaan olevan ego-kiintopisteen *edessä*, menneiden taas hänen *takanaan* – hyvin oudoilta vaikuttaisivat dynaamiset grammit sellaisissa ilmauksissa kuin *?joulu on edellämme* tai *?syksy on perässämme*. Tämä johtuu siitä, että metaforassa joulun ja syksyn eivät ole egon kanssa samansuuntaisessa liikkeessä kohti tulevaisuutta vaan pysyvät paikallaan (joten tilanne rinnastuu spatiaaliseen tyyppiin *Vuori häämötti edessämme*). Staattisen akselisysteemin grammien käyttö liikkuvan egon metaforissa johtuu siitä, että metaforassa vain ego itse liikkuu aikaväylää pitkin mutta väylän varrella olevat ajankohdat pysyvät paikallaan.

Liikkuvan ajan metaforassa ajankohdat ovat keskenään samansuuntaisessa ja samanaikaisessa liikkeessä, joka suuntautuu tulevaisuudesta kohti menneisyyttä. On siten odotuksenmukaista, että metaforaa noudattavia tilanteita, joissa sekä muuttuja että kiintopiste ovat ajankohtia, kuvataan nimenomaan dynaamisen systeemin akseligrammeilla. Esimerkiksi adventtipyhien voi sanoa olevan joulun *edellä* ja uudenvuoden tulevan joulun *perässä*, joskin neutraalimmat ja merkitykseltään puhtaan temporaalisiksi kehittyneet *ennen* ja *jälkeen* ovat tämäntapaisten suhteiden tuntomerkitömin ilmaisukeino. Joulun ”etupuoli” on tässä metaforassa joulua (välittömästi) edeltävä aika ja ”takapuoli” sitä myöhempi aika. Mielenkiintoista on, ettei dynaamisten grammien käytön ehtona näytä olevan liikeverbien esiintyminen lauseessa – myös staattista sijaintia kuvaava *olla*-verbi voi esiintyä niiden kanssa (*Joulun edellä on monenlaisia kiireitä*), ja ainakin *edellä*-muotoa voi käyttää myös kehysadverbiaalin tapaan: *Joulun edellä (~?perässä) siivosimme talon*.

3.3. Voiko liikkuvia egoja olla useita?

Edellä totesin, että staattisen akselisysteemin grammeja käytetään tavallisesti liikkuvan egon ja dynaamisen akselisysteemin grammeja liikkuvan ajan metaforissa. Tämä työnjakko ei kuitenkaan ole ehdoton, ja tarkastelen seuraavaksi erästä poikkeamaa periaatteesta.

Poikkeaman muodostavissa ilmauksissa kuvataan jonkinlainen ajallinen kehityskulku, jossa peräkkäin näyttäisi liikkuvan yhtä useampi ego. Tällaisia käyttöjä edustavat lauseet *Liisa on minua vuoden edellä opinnoissaan* ja *Turku on Tamperetta edellä raitiovaunusuunnitelmissa*. Ilmaukset poikkeavat tavallisista liikkuvan egon metaforista, joissa nykyhetki on absoluuttinen, kaikille yhteinen ja samalla koko ajan vaihtuva (nykyhetken **transienttisuudesta** ks. Evans, tulossa). Koska eri ihmiset eivät voi elää eri nykyhetkiä ja näin sijaita samanaikaisesti aikaväylän eri kohdissa⁴ (saati vapaasti liikkua tulevaisuuteen tai menneisyyteen), ei varsinaisesta ajasta puhuttaessa yleensä esiinny tilannetta, joissa useampi ”liikkuva ego” vaeltaisi aikaväylällä perätysten – metaforaa koskee **nykyhetken rajoitus**. Jos taas puhutaan historiallisesti eri aikoina vaikuttaneista henkilöistä, on käytettävä liikkuvan ajan metaforaa, jossa kiintopisteiden etupuoli on suuntautunut menneisyyttä kohti: *Mussolini nousi valtaan Hitlerin edellä* ’Hitlerin valtaannousuun katsoen menneisyydessä’ (mutta: *Hitlerin edessä oli hänen elämänsä tärkein päätös*, jossa käytetään liikkuvan egon metaforaa).

Nykyhetken rajoitus kuitenkin liittyy vain varsinaiseen aikaan, muttei erilaisiin ajallisen keston sisältäviin kehityskulkuihin, joita voidaan käsitteistää niin, että ihmiset sijaitsevat samanaikaisesti niiden eri vaiheissa. Lause *Liisa on minua opinnoissa vuoden edellä* ei tarkoita, että Liisa eläisi omaan nyky- tai puhehetkeeni nähden vuoden verran tulevaisuudessa. Lause kertoo puhehetkellä vallitsevasta tilanteesta, jossa Liisan opiskelu on sellaisessa vaiheessa, että puhujan on siihen päästäkseen opiskeltava noin vuosi. Esimerkki osoittaa, että puhuja voi sijaita Liisan kanssa ”opiskeluajan” eri hetkissä rikkomatta silti nykyhetken rajoitusta. Tämä johtuu siitä, että opiskelu ei ole absoluuttiseen aikaan sidottu jakso vaan kustakin opiskelevasta henkilöstä kestopensa ja ajallisen sijoittumisensa suhteen riippuvainen prosessi. Esimerkin edustamassa metaforassa puhuja vertaa omia opintojaan Liisan opintoihin ja konstruoi näille kahdelle henkilölle ikään kuin yhteisen opiskelun jakson, jolla he etenevät kilvan. Syntyy sulauma eli ns. blendi (näistä ks. esim. Fauconnier ja Turner 2002), jossa kaksi tilannetta, puhujan opinnot ja Liisan opinnot, yhdistetään yhdeksi ja samaksi tilanteeksi muussa mielessä paitsi osallistujien (puhujan ja Liisan) identiteettien osalta. Tällaiset sulaumat ovat ylipäätään tyyppillisiä vertailuja sisältävissä ilmauksissa, joissa vertailtavien yksilöiden ero jonkin ominaisuuden suhteen usein esitetään muutoksena (tyypillinen esimerkki on *Puut lyhenevät kun matkustat pohjoiseen*; ks. Sweetser 1996).

Fauconnier ja Turner (2002) käsittelevät sulaumarakenteista monenlaisia ajan käsitteistämiseen liittyviä esimerkkejä. Eräässä niistä verrataan vuonna 1993 Etelä-Amerikan ympäri kiertäneen purjelaivan etenemistä samaa reittiä vuonna 1853 ennätysajassa purjehtineen laivan etenemiseen ikään kuin laivat kulkisivat reitillä samanaikaisesti ja kilvan: jompikumpi voi esimerkiksi olla toista *kaksi päivää edellä*. Tällöin kahdesta erillisestä, ajallisesti toisilleen etäisestä purjehduksesta sulautetaan yksi kilpailutilanne. Opiskelu-esimerkin sisältämä vertaus on samantapainen, vaikka siinä puhujan ja Liisan opinnot tapahtuvat todellisuudessaakin ainakin osin samanaikaisesti, sillä ne ovat puhehetkellä

4 Tällöinhän kyse ei periaatteessa edes voisi olla ”samanaikaisesta” sijainnista.

molemmat käynnissä. Ne ovat kuitenkin toisistaan riippumattomia kehityskulkuja, mutta esimerkiksi ne sulautetaan yhdeksi ja samaksi metaforiseksi prosessiksi, jonka eri vaiheissa puhuja ja Liisa ovat. Se, joka on opiskellut enemmän (joko puhtaasti ajallisessa mielessä tai esimerkiksi omaksutun sisällön, opintosuoritusten määrän tai muun tällaisen seikan kannalta), on *edellä* sitä, joka on opiskellut vähemmän. Puhujaa kauemmin tai sisällöllisesti enemmän opiskellut Liisa sijaitsee tässä opiskeluaajassa puhujaan nähden ”tulevaisuudessa” – opiskeluaajan väylällä liikkuu nyt kaksi peräkkäin etenevää egoa, jotka sijaitsevat sen eri vaiheissa vaikka elävätkin samaa nykyhetkeä.

Sosiolingvistiikasta tuttua termiä lainaten voisi tällaisten prosessien ajallista ulottuvuutta luonnehtia **näennäisajaksi**. Kuten opiskeluesimerkki osoittaa, näennäisaikaa ei koske samanlainen nykyhetken rajoitus kuin varsinaista aikaa (jota sosiolingvistiikan termejä edelleen lainaten voisi kutsua **reaaliajaksi**), sillä näennäisajan metaforisella väylällä ihmiset voivat sijaita ”samanaikaisesti eri hetkissä” sen mukaan, millaisessa vaiheessa he ovat kuvatussa kehityskulussa. Näennäisaikaa hyödynnetään monenlaisissa ilmauksissa, joissa tarkoitteita verrataan toisiinsa jonkin ajassa muuttuvan ominaisuuden suhteen. Tyypillistä on dynaamisten akseligrammien käyttö esimerkiksi edistystä tai kasvua kuvaavissa ilmauksissa, kuten *Kasvukuntana Tampere on Turku edellä*.

Suhteessaan reaaliaikaan näennäisaika muistuttaakin muita ei-ajallisia väyliä, kuten spatiaalista liikeväylää. Spatiaalista liikettä voidaan mitata ajassa, ja väylällä liikkuvien osallistujien etäisyyttä voidaan ilmaista paitsi spatiaalisin myös temporaalisin yksiköin. Esimerkiksi hiihtokilpailussa tietyllä hetkellä vallitsevaa tilannetta voidaan kuvata lauseella *Wassberg oli sata metriä Mietoa edellä*, jossa osallistujien välinen etäisyys mitataan matkana, mutta myös lauseella *Wassberg oli minuutin Mietoa edellä*, jossa etäisyyttä mitataan aikana: etäisyys on sellainen, että sen kulkemiseen kuluu noin minuutti. Jälkimmäinen esimerkki muistuttaakin näennäisaikaesimerkkiä *Liisa on minua vuoden verran edellä opinnoissaan*.

Näennäisajaksi kutsumani tyyppi ja dynaamisen akselisysteemin grammien käyttö sen yhteydessä vaikuttaa Internetistä tekemieni löydösten perusteella varsin monipuoliselta. Tarkastelen seuraavaksi muutamia esimerkkejä, joihin liittyy edellä kuvattujen kaltaisia, näennäisaikaväylällä perätysten liikkuvien egojen välisten ajallisen etäisyyden ilmauksia. Ilmauksissa on usein kysymys jonkinlaisesta kehityskulusta, esimerkiksi kaupunkien väestönkasvusta tai palvelujen laadusta; ks. (12) ja (13).

- (12) Helsingissä kasvua oli yli 5000 henkeä, ja Turun **edellä** oli myös Tampere 1669 hengen lisäyksellä. (7)
- (13) Kun toimimme ripeästi, ehdimme Helsingin **edelle** ja otamme maassa ensimmäisen rohkean askeleen tulevaisuuteen. (Kirkkonummen kirjastotoimenjohtajan haastattelu; 8).

Toinen tyypillinen konteksti näennäisaikaa kuvaaville grammeille ovat Internet-keskusteluissa raskauteen, sikiön kehitykseen ja synnytykseen liittyvät kehityskulut, jollaisia kuvaavat esimerkit (14)–(16).

- (14) Täti anto uudeks la:ks [lasketuksi ajaksi] jouluaaton, lapsi parka! Mut ultrassahan se sit varmistuu. Pääsimpähän pari päivää **edelle** tässä odottamisessa ;) (9)
- (15) Siskoni piti synnyttää reilut kaksi kuukautta minun jälkeeni, mutta kirikin neljä päivää **edelle** ja synnytti poikansa 30:llä raskausviikolla (10)
- (16) Meidän tulokkaalla on jalat noin viikkoa **edellä** muuta kroppaa ja saas nähdä mikä kirahvi sieltä on tulossa ;) suvuissa on pitkäjälkaisuutta. (11)

Näissäkin esimerkeissä kehityskulku esitetään näennäisaikana, jolla osallistujat voivat liikkua eri tahdissa. Kun esimerkin (14) lapsen ennustettu syntymäaika muuttuu, odotava äiti kokee samalla siirtyvänsä *pari päivää edelle*. Siirtymä ei tapahdu reaaliajassa – äitihän ei loikkaa esimerkiksi tiistaista torstaihin – vaan raskauden ja lasketun odotusajan näennäisajassa, jossa metaforisesti siirrytään kaksi päivää eteenpäin, lähemmäs odotuksen päättävää lapsen syntymää. Samalla siirtymällä on kuitenkin yhteys myös reaaliaikaa koskevaan käsitteistykseen, koska vauvan (tulevaisuuteen sijoittuva) ennustettu syntymähetki siirtyy ennusteen muuttuessa lähemmäs puhuhetkeä ja näin alkuperäisen lasketun ajan *edelle* (lähemmäs kohti egoa) liikkuvan ajan metaforaa noudattavassa käsitteistyksessä. Tämä suhde on erityisen mielenkiintoinen, sillä se osoittaa, miten hyppäyksellinen siirtymä näennäisajassa kohti tulevaisuutta voi samalla ikään kuin siirtää koko näennäisaikaa ja sen reaaliaikaan projisoitua loppuhetkeä – on tietysti huomattava, että tulevaisuudesta puhuttaessa ”reaaliaikakaan” ei koske varsinaisia reaalisia (tosia tai toteutuneita) tapahtumia vaan ainoastaan enemmän tai vähemmän varmasti ennustettavissa olevia asioita.

Esimerkissä (15) kahden sisaren odotusaika esitetään samaan tapaan yhdelle ja samalle aikavälille asettuvana liikkeenä, *kiriä*-verbin avulla suorastaan kilpailuna. Kun sisar yllättäen synnyttääkin aiemmin kuin kirjoittaja, hän samalla *kirii edelle* näennäisajassa, lyhentäen synnytykseen jäljellä olevaa aikaa, ja samalla reaaliaikaan suhteutettu odotuksen määränpää – synnytys – toteutuu ennustettua aiemmin. Esimerkissä (16) vertailtavina ovat kehittyvän sikiön eri ruumiinosat: jalat ovat kehittyneet muuta ruumista nopeammin ja ovat näennäisajassa niitä *viikkoa edellä*. Esimerkin tekee erikoiseksi metafora, jossa vauvan eri ruumiinosat sijaitsevat ikään kuin eri hetkissä – tällainen on kuitenkin aivan normaalia kielenkäyttöä, eikä metaforan näennäinen absurdius häiritse sen ymmärtämistä.

Kaikki näennäisajat eivät ole päätepisteellisiä, ja tällöin niiden avulla ilmaistu ajallinen ero voi vallita jatkuvasti, kuten esimerkissä (17).

- (17) Vastaava rakennusmestari elää työmailla jatkuvasti kahdesta neljää viikkoa **edellä** muita. (12)

Esimerkin (17) rakennusmestarin *edellä* oleminen on jatkuvasti vallitsevaa, eikä siihen liity ennakoitua saapumista tiettyyn määrähetkeen (kuten odotusesimerkeissä synnytykseen). Rakennusmestarin on osattava ennakoita työmaan tulevia vaiheita voidakseen hoitaa työnsä hyvin ja varautua kaikkeen ajoissa. Tällaista merkitystä edustaa myös idiomi *olla edellä aikaansa*, jossa *edellä* olemisen voi ymmärtää myös reaaliaikaan liittyvänä

metonymiana: henkilö, joka on tietoinen tulevista kehityskuluista, elää ajatustensa kautta metonymisesti tulevaisuudessa.

4. Dynaamisten akseligrammien esiintymiskonstruktiot

Tarkastelen seuraavaksi lyhyesti niitä kieliopillisia konstruktioita, joissa dynaamisen akselisysteemin grammit esiintyvät. Olen tähän mennessä käsitellyt lähinnä esimerkkejä, joissa grammit toimivat postpositioina ja saavat genetiivimuotoisen täydennyksen (*joulun edellä*). Viimeksi käsittelemässäni ns. näennäisaikaa ilmaisevissa tapauksissa on kuitenkin mukana myös rakenteita, joissa *edellä*-grammin täydennys on partitiivissa. Partitiivitäydennyksen saava *edellä*-grammi pystyy vaihtelevasti esiintymään joko prepositiona tai postpositiona ja kuuluu täten ns. ambipositoiden typologisesti harvinaiseen (ks. Hagège 2010) luokkaan (*Hän on minua edellä/edellä minua*). Merkityksen kannalta partitiivirakenne tuntuu implikoivan vertailu- tai kilpailuasetelmaa, jossa grammin muuttuja ja kiintopiste etenevät (konkreettisesti tai metaforisesti) kilvan kohti yhteistä määränpäätä.

Juuri partitiivitäydennyksen mahdollisuus erottaa adessiivimuotoisen *edellä*-muodon inessiivimuotoisesta vastineestaan, joka ei voi tällaista saada (**minua edessä, *edessä minua*). Vastaavalla tavalla staattiseen akselisysteemiin liittyvä *takana*-grammi voi esiintyä ainoastaan genetiivitäydennyksen kera, mutta merkitykseltään dynaamisista grammeista ainakin jäljessä (*Olen opinnoissani häntä jäljessä/jäljessä häntä*) ja joskus myös perässä (Google-hakukone löytää ilmeisesti urheilukielessä tavallista tyyppiä *Olemme kolme pistettä heitä perässä*) sallivat partitiivitäydennyksen. Vertailun vuoksi todettakoon, että lateraalista ja vertikaalista akselisuhdetta ilmaisevat grammit – sen enempää staattisessa kuin dynaamisessakaan systeemissä, milloin nämä erottuvat muodollisesti – eivät ota partitiivitäydennystä. Niinpä sellaiset muodosteet kuin **Lentokone on kaupunkia yllä, *Luola on vuorta alla, *Olen häntä vieressä/vierellä/vasemmalla/oikealla* ovat selvästi epäkieliopillisia. Dynaamisten akseligrammien semantiikan kannalta partitiivirakenteiden kiintoisaksi vertailukohdaksi tarjoutuvat sitä vastoin eräät suuntaa ilmaisevat adpositiot (*kohti, päin*) ja väylää ilmaisevista adpositioista *pitkin*, jotka samoin järjestyvät partitiivitäydennyksen kanssa. Kun otetaan huomioon, että dynaamisiin grammeihin liittyy liikkeen suunnan merkitys, voidaan ajatella, että partitiivitäydennys ainakin tässä grammiryhmässä näyttää korreloivan juuri sen kanssa.

Dynaamisten akseligrammien merkityksen suuntaisuutta korostaa myös se, että niiden yhteydessä voi esiintyä osma (objektinsijainen määrän adverbiaali), joka ilmaisee liikkeessä olevien muuttujan ja kiintopisteen välistä ajallista, paikallista tai muuta etäisyyttä: *Olen häntä kilometrin / minuutin / viisi pistettä edellä*. Erikoista on, että tällainen osma voi esiintyä grammin ja sen partitiivitäydennyksen välissä; esimerkiksi suuntaa ilmaisevien *kohti*- ja *päin*-grammien tai *pitkin*-väylägrammin partitiivitäydennystä ei voi tällä tavoin erottaa pääsanastaan: **Juoksin keskustaa minuutin kohti/päin; *Kävelin siltaa kymmenen metriä pitkin*. Dynaamisten akseligrammien sallima partitiivitäydennys muistuttaa

merkitykseltään jossain määrin komparatiivista partitiivia⁵ (*Hän on minua paljon etevämpi ~ kaksi vuotta vanhempi*) ja viittaa osaltaan siihen, että dynaamisten akseligrammien edellä ja jäljessä merkitystehtävissä limittyvät sijainnin, suunnan ja etäisyyden ilmaisemisen tehtävät. Esimerkeissä esiintyvien osmien tehtävä on poikkeuksellinen sikälkin, että ne eivät kuvaa itse tilanteen ajallista kestoa tai kuljettua matkaa. Samaan lauseeseen voidaankin hyvin lisätä toinen osma tällaisia seikkoja ilmaisemaan:

(18) Muutaman kilometrin poliisiauto ajoi sata metriä edellämme.

(19) Jo reilun puolen tunnin ajan Wassberg on pysytellyt Mietoa noin minuutin edellä.

Esimerkeissä (18) ja (19) ensimmäinen osma (*muutaman kilometrin, reilun puolen tunnin ajan*) rajaa osmalle tyypilliseen tapaan (ks. esim. Leino 1991) kokonaistilanteen ajallista kestoa tai kuljettua spatiaalista matkaa, jälkimmäinen (*sata metriä, noin minuutin*) ilmaisee osallistujien ajallista tai spatiaalista etäisyyttä. Kahden osman yhteensopi- vuus selittyy niiden tehtävien erilaisuudella: vain yksi rajaa tilanteen kestoa ajassa, joko suoraan (*reilun tunnin ajan*) tai kuljetun matkan (ja siihen kuluvan ajan) välityksellä (*muutaman kilometrin*). Jälkimmäinen osma taas kertoo tarkoitteiden välisen etäisyyden, joka on enemmän tai vähemmän pysyvä ominaisuus – se ei välttämättä muutu tai ”kulu” tilanteen edetessä.

Edellä sosiolingvistiikasta lainaamiani termejä käyttäen voi sanoa, että esimerkeissä ensimmäinen osma rajaa tilannetta reaaliajassa, toinen näennäisajassa. Se, että yksi hiihtäjä on toista *minuutin edellä*, ei tässäkään tarkoita, että hiihtäjät eläisivät eri hetkiä reaaliajassa. Minuutin ero liittyy osallistujien välisen etäisyyden kautta kilpailun arvioidun keston näennäisaikaan, joka on samantapainen konstrukti kuin eräissä aiemmissa esimerkeissä esiintynyt opiskelun kesto. Osma esittää arvion siitä, paljonko aikaa matkan kulkemiseen kuluu, ja muistuttaa tässä hieman sentapaisia ilmauksia kuin *Salo on Turusta junalla noin 25 minuutin päässä*. Näennäisaikaa rajaava osma ei kuvaa tilanteen reaaliaikaista kestoa eikä siksi päädy ristiriitaan lauseessa esiintyvän reaaliaikaa rajaavan osman kanssa. Edellisessä luvussa näennäisajasta antamiini esimerkkeihin voidaan niin ikään helposti lisätä kaksi eri aikatason osmaa: ***Muutaman kuukauden ajan sikiön jalat olivat kehityksessä viikon edellä muuta ruumista; Koko projektin ajan rakennusmestari eli kahdesta neljään viikkoa edellä muuta työmaata.*** Osma voidaan joskus ymmärtää vaihtoehtoisesti kumpaa hyvänsä aikaa ilmaisevaksi, ja lauseen sanajärjestys näyttää vaikuttavan tähän: *Vuoden verran Liisa oli minua opinnoissa edellä ~ Liisa oli minua opinnoissa vuoden verran edellä.*

Staattista akselisysteemiä edustavat *ete*-grammin sisäpaikallissijamuodot eivät näytä sopivan ilmauksiin, joissa ajan osma ymmärretään etäisyyttä ilmaisevaksi. Lause *Poliisiauto ajoi minuutin edessämme* ymmärrettäneen niin, että edessä ajaminen kestää minuutin (reaaliaika), mutta tuskin niin, että osma mittaisi puhujan auton ja poliisiauton välistä

5 Kiitän Nobufumi Inabaa tästä huomiosta.

etäisyyttä (näennäisaika). Suuntaiset ilmaukset *edessäpäin* ja *takanapäin* kuitenkin sallivat etäisyyden mittaamisen staattisessa akselisysteemissä, jossa jompikumpi osallistujista pysyy paikallaan: *Kartano on tästä vielä parisataa metriä ~ pari minuuttia eteenpäin*. Nämäkään grammit eivät ota partitiivitäydennystä, vaan toimivat ilmeisesti lähinnä elatiiviseuralaisen kanssa järjestyvinä kvasiadpositioina (termistä Ojutkangas ja Huumo 2010): *Kartano on meistä/meiltä/*meitä eteenpäin*. Lähimerkityksinen on myös muoto *edempänä*, joka voi esiintyä juuri mainituntyyppisessä konstruktiossa (*Kartano on kirkkoa edempänä*) mutta suhteuttaa sekä muuttujan että kiintopisteen johonkin ulkopuoliseen liikkajaan ja tämän näkökulmaan.

Mielenkiintoisia dynaamisen akselisysteemin temporaalisia käyttöjä edustavat sellaiset näennäisaikaa mittaavan osman sisältävät arkipäiväiset ilmaukset kuin *Kello on viisi minuuttia edellä* tai *Kevät on tänä vuonna kaksi viikkoa edellä*. Ensimmäisessä aktivoituu liikkuvan egon metafora, jossa kellon näyttämälle ajalle vertailukohtana ja *edellä*-muodon implisiittisenä kiintopisteenä toimii puhujan valitsema vertaushetki (joka verbin preesensmuodon vuoksi on samalla puhehetki; vrt. *Kello oli viisi minuuttia edellä*, jossa vertaushetki eroaa puhehetkestä). Kellon tarkoitus on ilmaista reaaliaikaa ja nykyhetkeä (oikeastaan kelloa katsovan henkilön nykyhetken sijaintia konventionaalisessa ajanmittaussysteemissä), mutta väärää aikaa näyttämällä se voikin esittää tätä aiempaa tai myöhempää hetkeä. Kelloa katsovan henkilön kokema hetki (”kellonkatsomishetki”) asetettu konventionaaliseen aikasynteesiin virheellisesti, koska kello esittää sen olevan todellista myöhäisempi. Puhuja, joka on tietoinen kellon virheestä, voi esittää todellisen (konventionaalisen ajanmittaussysteemin mukaisen) ja kellon virheellisesti esittämän hetken välisen erotuksen liikemetaforalla, jossa oikeaa hetkeä myöhemmässä ajassa metonymisesti, representoimansa ajan kautta, sijaitseva kello on oikeaa aikaa *edellä* – konstruoidun liikkeen suunta on tulevaisuutta kohti, kuten liikkuvan egon metaforissa yleensä.

Kevät-esimerkki taas hyödyntää liikkuvan ajan metaforaa, sillä se tarkoittaa, että kevät on alkanut (metaforisesti *tullut* egon kohdalle) ennustettua tai tavanomaista aiemmin. Toteutunut kevät on metaforassa *edellä* projisoitua kevättä väylällä, jolla ajankohdat liikkuvat tulevaisuudesta kohti menneisyyttä. Tässä metaforassa ajallisesti aiemmin tapahtuva edeltää myöhemmin tapahtuvaa. Myös kello-esimerkki on mahdollista ymmärtää tällä tavoin, mikäli se tulkitaan niin, että kellon virheellisesti esittämä hetki on ikään kuin saapunut egon kohdalle aiemmin kuin se todellisen ajanlaskun mukaan koittaa – tällöin siis aikaisempi hetki (edistävän kellon esittämä 13.00) onkin myöhempää (oikea 13.00) *edellä*. Kyse on oikeastaan samasta ilmiöstä kuin luvussa 4 käsitellyissä lapsen odotukseen liittyvissä näennäisaikaesimerkeissä: kun odotuksessa siirrytään hypypäyksellisesti viikkopäivä viikolla eteenpäin, tulevaisuuteen projisoitu synnytyksen laskettu aika samalla siirtyy lähemmäs nykyhetkeä. Kun kello vastaavasti edistää esimerkiksi viisi minuuttia, sen näyttämä ajankohta ”saapuu” metaforisesti egon kohdalle todellista aikaisemmin. Kyse on kahden eri nykyhetkeä koskevan representaation – puhujan oikeaksi tietämän ja kellon virheellisesti näyttämän – välisestä erotuksesta, jota voidaan suhteuttaa niin liikkuvan egon kuin liikkuvan ajankin metaforaan.

5. Lopuksi: Kaiken edellä oleva nainen ja piilevä voimadynamiikkaa

Kirjoitukseni otsikko *Kaiken edellä on nainen* on Internetistä löytämäni, jonkin verran toistuva muunnelma 1980-luvulla suosittuun *Matin* ja *Tepon* iskelmän nimestä *Kaiken takana on nainen*. Mielenkiintoista esimerkissä on se, ettei alkuperäisen *takana*-grammin vastineena olekaan staattisen akselisysteemin kannalta odotuksenmukainen *edessä*. Miksi *Kaiken edessä on nainen* kuulostaisi adessiiviversioon verrattuna merkitykseltään suorastaan vastakkaiselta ja muuttaisi positiivisen mielikuvan negatiiviseksi? Osa vastauksesta on se, että dynaaminen *edellä* ilmaisee tarkoitteiden liikkuvan, ja *edellä*-muunnelma synnyttää vaikutelman naisen metaforisesta *edelläkävijyydestä*. Metaforassa kehitys tai edistyminen on liikettä, ja se, joka liikkuu *edellä*, on muita edistyksempää, kehittyneempiä tai ennakkoluulottomampiä. Inessiivimuoto *edessä* sitä vastoin aiheuttaisi implikaation jonkinlaisena esteenä olemisesta.

Muunnelman merkitys avautuu, kun huomataan, ettei iskelmän alkuperäisessä nimessä esiintyvä *takana* kuvaa sekään pelkkää spatiaalista sijaintia. Laulun nimihän ei tarkoita, että nainen piileskeli jonkinlaisten esineiden takana, vaan sisältää implikaation toiminnasta ja vaikuttamisesta: miehisen laulaja-minän elämässä nainen saa aikaan kaikenlaista hyvää. Idiomi *olla* (jonkin) *takana* tarkoittaa juuri aiheuttamista tai aikaansaamista, ei pelkkää sijaitsemista. *Kaiken edellä* oleva nainen ymmärretään toisella tavoin positiivisesti, edelläkävijäksi, kun taas *kaiken edessä* oleva hahmottuisi (liiketilanteessa) suoranaisesti esteeksi.

Tässä kirjoituksessa tehty dynaamisten akseligrammien järjestelmän tarkastelu paljastaa monenlaisia eroja sen ja aiemmissa tutkimuksissa melko perusteellisesti (sekä suomesta että muista kielistä) analysoidun staattisen järjestelmän välillä. Spatiaalisessa merkityskentässä erot liittyvät frontaalisen akselin hallitsevuuteen dynaamisissa systeemeissä ja samalla frontaalisen akselin konstruointiin osallistujien liikeväylää, ei pelkkää suuntaa, noudattelevaksi (tyyppi *olla kierroksen edellä kilpailijaansa*). Systeemien dynaamisuus ja staattisuus eivät kuitenkaan ole dikotomiassa, sillä osallistujien liikettä saattaa esiintyä molempien kuvaamissa tilanteissa. Staattiseksi kutsumassani systeemissäkin voidaan suuntasijoilla ilmaista muuttujan liikettä suhteessa kiintopisteeseen (*eteen, edestä, takaa, taakse*), ja tämä systeemi on käytössä myös silloin, kun muuttuja pysyttelee paikallaan kiintopisteen liikkeessä (*Kaupunki loittoni takanamme ja kuljimme kohti edessä häämötäviä vuoria*). Tässä suomi eroaa ainakin englannista, jossa dynaamisen *ahead*-grammin käyttöön riittää pelkän kiintopisteen liike (*We approached the village ahead of us*), vaikka sitä vastaavan *after*-grammin käyttö näyttäisi toisaalta edellyttävän molempien osallistujien liikettä. Lähisukukielessämme virossa esiintyvät suomen tapaan muodot *ees* ja *eel*, mutta siellä *eel* on spatiaalisissa systeemeissä marginaalinen ja käytössä lähinnä ajan ilmaisemisessa (esim. *joulude eel*). Dynaamisten akseligrammien systeemejä eri kielissä on kuitenkin tutkittu vasta vähän, joten typologiaa vertailukohtia ei ole.

Dynaamisten akseligrammien temporaalisten käyttöjen tarkastelu paljastaa mutkikkaan systeemin, jossa liikkuvan egon ja liikkuvan ajan metaforat täydentävät toisiaan.

Koska liikkuvan egon metaforassa ainoastaan ego liikkuu (menneisyydestä kohti tulevaisuutta) aikaväylän pysyessä paikallaan, ovat egon kiintopisteekseen valitsemissa ilmauksissa käytössä enimmäkseen staattisen akselisysteemin grammit (*Joulu on edessä ja syksy takana*). Liikkuvan ajan metaforassa taas ajankohdat ovat keskenään samansuuntaisessa liikkeessä tulevaisuudesta kohti menneisyyttä, ja niiden suhdetta kuvataan siksi dynaamisen akselisysteemin grammeilla (*Nimipäiväni on joulun edellä*). Temporaalisesti käytetyt *edellä* ja *perässä* ovat kuitenkin sekundaareja verrattuina puhtaasti ajallisten suhteiden ilmaisijoiksi kehittyneisiin muotoihin *ennen* ja *jälkeen*, joiden tehtäviä olen tässä kirjoituksessa vain sivunnut.

Koska aikaa kokevia yksilöitä koskee nykyhetken rajoitus, ei sellaista tilannetta esiinny, jossa kaksi egoa liikkuisi varsinaisessa, reaaliajaksi kutsumassani ajassa perätysten. Erilaisissa näennäisajoiksi kutsumissani kehityskuluissa näin voi kuitenkin tapahtua. Näennäisajan muodostamaa metaforista väylää pitkin voidaan liikkua perätysten, ja tässä kontekstissa liikkuvan egon metaforakin pystyy hyödyntämään dynaamisten akseligrammien systeemiä: opinnoissa ystäväni voi olla minua *vuoden edellä* vaikka elää kanssani samaa varsinaisen eli reaaliajan jatkuvasti vaihtuvaa nykyhetkeä. Näennäisajassa liikkuvien osallistujien vertaaminen perustuu sulaumarakenteeseen, jossa kaksi näistä yksilöistä käsitteellisesti riippuvaista prosessia yhdistetään yhdeksi ja samaksi väyläksi niin, että sillä liikkujat sijaitsevat eri paikoissa. Näennäisajoiksi voidaan konstruoida hyvin monenlaisia prosesseja, joilla on kesto: ystäväni voi olla minua *edellä* opiskelun lisäksi esimerkiksi kirjan lukemisessa, tietokonepelissä, harrastuksessa, työuralla tai muussa kehityskulussa. Tässä kirjoituksessa luonnostelemani suomen dynaamisten akseligrammien systeemi, sen temporaalinen käyttö ja yleisemmin suomen kielen temporaalisten viittauskehysten systeemi tarjoavatkin vielä runsaasti tutkittavaa.

LÄHTEET

- BORODITSKY, LERA 2000: Metaphoric structuring: understanding time through spatial metaphors. *Cognition* 75, 1–28.
- EVANS, VYVYAN (tulossa): Time. Teoksessa EWA DABROWSKA ja DAGMAR DIVJAK (toim.): *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. Käsikirjoitus saatavilla Internetissä (<http://www.vyvevans.net/TimeHandbook.pdf>)
- FAUCONNIER, GILLES ja MARK TURNER 2002: *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- HAGÈGE, CLAUDE 2010: *Adpositions*. Oxford: Oxford University Press.
- HUUMO, TUOMAS 2005: Onko *jäää*-verbin paikallissijamääritteen tulosijalla semanttista motiivatiota? *Virittäjä* 109, 506–524.
- HUUMO, TUOMAS – OJUTKANGAS, KRISTA 2006: Finnish spatial relations: local cases and adpositions. MARJA-LIISA HELASVUO ja LYLE CAMPBELL (toim.): *Grammar from the human perspective: Case, space, and person in Finnish*, 1–20. Amsterdam: John Benjamins.
- HÄKKINEN, KAISA 1995: Tilamorfeemit, kielijärjestelmän kodittomat kulmakivet. *Sananjalka* 37, 7–23.
- KERESZTES, KÁLMÁN 1964: *Morphemic and Semantic Analysis of the Word Families: Finnish Ete- and Hungarian El- "fore-"*. Indiana University Publications 41. Uralic and Altaic Series. Bloomington: Indiana University.

- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1999: *Philosophy in the flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: basic Books.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- 1991: *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- 2008: *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2003: *Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOORE, KEVIN EZRA 2006: Space-to-time mappings and conceptual metaphors. *Cognitive Linguistics* 17(2), 199–244.
- NÚÑEZ, RAFAEL E. – SWEETSER, EVE 2006: With the future behind them: Convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time. *Cognitive Science* 30, 401–450.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001: *Ruumiinsoinnin kieliopillistuminen suomessa ja virossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 845. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Viittauskehykset ja tarkastelunäkökulma – miten sijaintia perusakseleilla kuvataan? *Virittäjä* 109, 525–551.
- OJUTKANGAS, KRISTA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä erottaa muodot sisällä ja sisässä? ”Synonymisten” muotojen analyysi. *Sananjalka* 52, 19–45.
- SVOROU, SOTERIA 1994: *The grammar of space*. Amsterdam: John Benjamins.
- SWEETSER, EVE 1996: Role and individual interpretations of change predicates. JAN NUYTS ja ERIC PEDERSON (toim.): *Language and Conceptualization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Volume 1: Concept structuring systems*. Cambridge: MIT Press.
- VEISMANN, ANN 2009: *Eesti keele kaas- ja määrõnade semantika võimalusi. Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis* 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- ZINKEN, JÖRG 2010: Temporal frames of reference. PAUL CHILTON ja VYVYAN EVANS (toim.): *Language, cognition, and space*. London: Equinox.

Aineslähteet

- 1) (<http://www.rakennustieto.fi/lehdet/rakennustaito/index/lehti/684HSXcTT.html> luettu 28.2.2013)
- 2) (http://www.heli.fi/content/julkaisut_materiaalit/oppaat_hengityssairauksia_sairastavalle_hengittaminen.pdf luettu 28.2.2013)
- 3) (http://www.youtube.com/all_comments?threaded=1&v=aZhUigqjAk, luettu 2.4.2013)
- 4) (<http://www.aaporacing.com/?m=201210> luettu 2.4.2013)
- 5) (<http://huhtikuu09.vuodatus.net/lue/2010/08/ihan-pihalla> luettu 2.4.2013)
- 6) (<http://mysweetlifemooon.blogspot.fi/2013/03/kaikella-on-aikansa.html> luettu 2.4.2013)
- 7) (http://www.turkulainen.fi/artikkeli/16837-turun-vaesto-kasvaa-nopeasti?quicktabs_4=2 luettu 2.4.2013)
- 8) (http://www.kirkkonummi.fi/bibliotek/prime101_sv.aspx/1/0/kirkkonummen_kirjasto_kasvaa_monitoimitaloksi?language=sv luettu 2.4.2013)
- 9) (<http://forum.babyverden.no/threads/vissii-ensimm%C3%A4isen%C3%A4-t%C3%A4%C3%A4ll%C3%A4.2634/page-10> luettu 2.4.2013)
- 10) (<http://keskustelu.suomi24.fi/node/3068444> luettu 2.4.2013)
- 11) (http://www.vauva.fi/keskustelu/768974/ketju/meidan_vauvalla_on_niin_aarettoman_lyhyet_jalat_et luettu 2.4.2013)
- 12) (<http://content.yudu.com/Library/A1tsjt/LapTiuutiset22011/resources/content/12.swf> luettu 2.4.2013)

TUOMAS HUUMO: *The Finnish system of dynamic axis grams and its spatial and temporal uses*

Temporal frames of reference (FoR) have recently become a “hot topic” in cognitive semantics (see Boroditsky 2000, Moore 2006, Evans 2003, among others). Temporal FoRs are metaphorical extensions of spatial (“Levinsonian”) FoRs that represent relations against an axis system (frontal vs. lateral vs. vertical). Since time is often conceptualized as metaphorical motion along a path, FoRs are also relevant in the expression of time, which, however, utilizes dynamic axis prepositions and the concept of a **moving ground**, as in *New Year comes after Christmas* (a MOVING TIME metaphor), or *We have hard times ahead of us* (a MOVING EGO metaphor).

In Finnish, the opposition between static and dynamic FoRs (in the spatial domain) is marked by the opposition between **internal** and **external** local case forms of certain axis postpositions. Most Finnish postpositions have a background as nouns and are still inflected in the local cases, although their paradigms are often deviant and the meanings of the case forms are idiosyncratic (different from those in noun inflection). Finnish has two productive local case paradigms, the internal and the external cases, which, in noun inflection, express relations of containment vs. external vicinity, respectively. In expressing the opposition between a static vs. a dynamic axis system (stationary vs. moving ground), the concept ‘in front of’ is expressed by the **internal** local case forms of the *ete-* ‘front’ gram (e.g., the inessive *edessä* ‘in front of’), whereas the dynamic concept ‘ahead’ (in instances involving **both** a moving ground **and** a moving figure) is expressed by its **external** case forms (e.g. adessive *edellä* ‘ahead’). The use of the form *edellä* thus means that both the ground and the figure are in motion (‘She was running ahead of me’), but if the figure is stationary, then *edessä* is used in spite of the presence of a moving ground (‘We slowly approached the high mountains ahead of us’).

The opposition between static and dynamic grams extends to the temporal domain, where it reflects the opposition between two conceptual metaphors of time: MOVING EGO vs. MOVING TIME. Static grams (such as *edessä*) are used in the MOVING EGO metaphor (e.g., ‘We have hard times ahead of us’), since in this metaphor, it is only the ego (ground) but not the temporal figure that is in motion. In contrast, the external case form *edellä* is used in the MOVING TIME metaphor (e.g., ‘Christmas comes before New Year’s Eve’), because here, both the figure and the ground are metaphorically moving. This division of labor is relatively straightforward, but there are also extensions of the MOVING EGO metaphor with apparently two egos situated at different stages, where the form *edellä* can be used, e.g., ‘Lisa is two years ahead of me in her studies’, or more strikingly, ‘Her head and abdomen are still measuring to my due date, but her legs are two weeks ahead’ (an Internet example on the development of a fetus). In terms of cognitive linguistics, such constructs constitute blends where two independent processes (the studies of the speaker vs. the studies of Lisa) are mapped into a unitary whole where the speaker and Lisa are proceeding at different stages at a time, i.e. as if there were two moving egos in a sequence. This meaning of a temporal succession, however, does not relate to actual time where both persons experience the same present, and is thus only apparent.

Tuomas Huumo

tuomas.huumo@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus,

20014 Turun yliopisto